

SCHMIDT MÁRIA

Forradalom, szabadságharc, polgárháború

„A forradalom kezdetben csak szétszórt és összehangolatlan ellenállással találkozott, s ennek az az oka, hogy a régi rend már halott volt, mielőtt megdöntötték. A forradalmakat mindenekelőtt az általuk megdöntött hatalom gyengesége és elszigeteltsége jellemzi.”
François Furet

Az 1956-os forradalom, szabadságharc és nemzeti felszabadító háború mindössze két hétig tartott, mégis megrengette a világot. Megroppantotta a II. világháború után létrehozott európai békerendszert. Lerántotta a leplet a hidegháborúban szemben álló egykori szövetségesek tetszetős ideológiáiról. Egy villanásnyi időre jól látszott a lényeg: a hatalmi érdekek és erőviszonyok alapján kialakult érdekszférák teremtette realitás. És végleg diszkreditálta a szocializmus „egyszerre együgyű és nagyszerű” ideológiáját, mely Ludwig von Mises szerint egyike az emberiség legambiciózusabb, legmerészebb álmainak. Ami pedig a szocializmus gyakorlatát illeti, senki sem áltathatta magát vele kapcsolatban többé. 1956 után nem lehetett nem tudomásul venni, hogy a Szovjetunióban és a fennhatósága alatt álló országokban tüzzel-vassal életben tartott illegitim, korrupt és életképtelen rendszerek valójában népellenes, totális államok.

Korának egyik legbefolyásosabb társutasa, a baloldal által annyira sztárolt Jean-Paul Sartre megállapítása szerint, ahol száz polgárból egy lágerbe van zárva, ott nem lehet szocializmusról beszélni (Les Temps Modernes, 1960. január). Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor könyvéből kiderül: épp ez volt a szocializmus egyik biztos ismertetőjegye. Magyarországon például a szerzőpáros adatai szerint kevesebb mint öt év alatt mindent behálózó és ellenőrzése alatt tartó rendőrállam épült ki. Az 1945-ben alig több mint 500 fő politikai rendőrséget összevonták a határőrséggel és így az államvédelem létszámát 28 ezer főre emelték. 1950-ben az Államvédelmi Hatóságnál csak besúgóból 40 ezer főt foglalkoztattak. Ez a hatalmasra felduzzasztott testület, melyet az „osztályellenséggel szembeni engesztelhetetlen gyűlöletre” dresszíroztak, és mely magát a „párt öklének” tartotta, a forradalom kitörésének napján, életrehívóik várakozásaival ellentétben, egy éjszaka alatt szétesett. Kahler és M. Kiss szerint, „ha nem avatkoznak be a szovjet csapatok, illetve a Kossuth rádió híradása nem jelzi, hogy a hatalom töretlenül továbbra is mögöttük áll, esélye sem lett volna a talpra állásra”. 1956. október 23-án Budapesten nem csak a mintegy ezer fegyveres forradalmár fordult szembe a hatalommal, hanem maga a nép kelt fel ellene, szűnni nem akaró tömegben, hogy változást, gyökeres változást követeljen.

A fővárosi események hatására országos tömegmozgalom bontakozott ki. A szovjet szuronyokkal hatalomba ültetett és tartott pártvezetők habozás nélkül a szovjet hadsereghez fordultak segítségért. Négy napon keresztül folyt a fegyveres harc. Ezzel – állapítják meg a kötet szerzői – „az események forradalmi jellege elhalványult, és egyre inkább szabadságharcról beszélhetünk, illetve egy olyan polgárháborúról, amelynek nemzeti felszabadító jellege mind határozottabbá vált”. Jól érzékelték ezt Kádár János is, aki szerint: „Minden bevetett szovjet egységgel erősebbek leszünk katonailag és gyengébbek politikailag... napokon belül az egész felkelés átalakul nemzeti háborúvá a Szovjetunió ellen”. A hatalmon lévők nemcsak a szovjet hadsereg bevetését tartották megengedhetőnek saját honfitársaikkal szemben, hanem utasításaiknak engedelmessé hajlandó közegekkel halálos áldozatokat is követelő sortűzeket vezényeltettek a fegyvertelen, fegyvelmezett és békés tüntetőkkal szemben.

A szerzőpáros nem először foglalkozik az 1956-os forradalom, illetve az azt követő megtorlás részeként eldördülő sortűzekkel. Definíciójuk szerint sortűzről akkor beszélhetünk, ha felfegyverzett reguláris, vagy félreguláris alakulat tüzet ad le határozott céllal csoportosuló fegyvertelen, civil tömegre. Ha ugyanis egy demonstráció megakadályozása a cél, akkor a tömegoszlatásra vonatkozó előírások szerint először a levegőbe kell lőni, utána pedig a tömeg lába elé irányított porzó sortűzzel kell figyelmeztetni a felvonulókat. Ezek eredménytelensége esetén, figyelmeztető lövésekkel, illetve éket képezve kell megkísérelni a tömegek erőszak alkalmazása nélküli felosztatását. Akik tehát a békés és fegyvertelen tömegbe lövettek, tömeggyilkosságra adtak utasítást. Az embertelen parancs végrehajtói pedig tömeggyilkosságokat követtek el. A kötet szerzői az 1956. október 23. és 29. közötti héten mintegy 61 sortűzet vettek számba. Az eredmény több mint 24 halálos áldozat és több száz sebesült – köztük asszonyok, gyermekek – lett. Az áldozatok zöme hátulról szenvedte el sebesüléseit. Ez mindennél meggyőzőbben bizonyítja, hogy a sortűzek célja a bosszú, a megfélemlítés és a terror volt. A tűzparancsra az esetek döntő többségében a helyi pártvezetők, első titkárok adtak utasítást. Figyelemre méltó, hogy a kötet szerzői az 1956. október 26-i mosonmagyaróvári sortűzzel kapcsolatos adatokat elemezve kénytelenek megállapítani, ma sem tudni még pontosan, hányan haltak meg a sortűz következtében, és azt sem, ki adta ki a tűzparancsot. Az azonban ma már világos, hogy a délelőtt 10 óra körül a határőrlaktanya elé vonuló tömeg elleni brutális akciót azért hajtották végre, mert a laktanyában őrizték „a nyugati határ biztosítását szolgáló operatív anyagot, vagyis az országba bejövő és onnan kimenő hírszerzők, továbbá a határőrség munkáját segítő civil lakosságra vonatkozó titkos iratokat. Az 1956-os magyar forradalomnak és szabadságharcnak a sortűzekben legyilkoltakkal együtt háromezer hősi halottja van. A szovjet tankokkal és ágyúkkal újra hatalomba ültetett kommunisták kegyetlenül megtorolták, hogy polgártársaik szembefordultak népellenes, tehetségtelen és erkölcstelen politikájukkal, ország-világ előtt kinyilvánítva, hogy nem kérnek belőle.

Ne tévesszen meg senkit, hogy Marosán György december 8-án adta ki a jelszót: „Mától kezdve lövünk!”, hisz ő maga is már október 22-én lövetni akart a szegedi egyetemi hallgatókra. Mindenesetre december 6-tól újra dördültek a sortűzek. Újra gyilkolt az újjászervezett, többek között rendőregyenruhába bújtatott ÁVH. Az egyik igazságügyi statisztika szerint 1956 novembere és 1960. december 31. között a polgári és katonai bíróságok 21668 személyt ítélték el államellenes bűncselekmények címén. Az egymásnak ellentmondó és még mindig hiányos adatok miatt nehéz a politikai elítéltek, illetve kivégzettek pontos számát meghatározni. A kötet szerzői szerint a kivégzett áldozatok száma kb. 400 volt. E mellett mintegy 16–18 ezer főt internáltak, tízezreket bocsátottak el állásaikból.

A jogon kívüli megtorlás áldozatairól sincs még pontos képünk. Gondolunk itt a balatonkenesei „halálbrigádra”, a tatabányai Beér János vezette különítményesekre, illetve a Tinyében, Nagyrábéban, valamint Szolnokon tevékenykedő különítményes terrorcsoportok garázdálkodásaira. A megtorlások külön fejezeteként tárgyalják a szerzők a szovjet hadbírószolgálat eljárásokban elítéltek, kivégzettek, illetve a Szovjetunióba deportáltak sorsát. A szovjetek által letartóztatott magyar állampolgárok számát 6300 főre becsülik, a kiszállítottak számát mintegy 860-ra. A megtorlásért felelős politikai vezetés gondoskodott arról, hogy az (i)gazságszolgáltatás megfelelő átszervezéssel alkalmassá váljon a tömeges politikai gyilkosságok legalizálására. A politikailag megbízhatatlan bírók, ügyészek eltávolítása után drákóian megszigorították az addig sem túl liberális büntetőeljárású rendet. Népbíróságokat, vagyis különbírókat hoztak létre, és két éven keresztül statáriális, értsd gyorsított, illetve szigorított eljárással ítélték. A szégyenteljes 1957. évi 4. tvr-tel lehetővé tették a 16 év

feletti fiatalok esetében a halálbüntetés kiszabását. Ennek a rendelkezésnek alapján ítélték halálra, majd végezték ki pl. Mansfeld Péter kiskorút, 18. életének betöltését kivárva. A tisztogatásokban dr. Szénási Géza legfőbb ügyész, a kodifikációs munkában pedig a Feri Sándor, Domokos József, Eörsi Gyula, Nagy Miklós, Markója Imre és Nezvál Ferenc szakértői csapat jeleskedett. A bírói talárra Lee Tibor, Simor Pál, Radó Zoltán, Molnár László, Olt Károly, Vida Ferenc, Gyepes és társaik hoztak ítélezésükkel örök szégyent. Az ítéleteket azonban igazi pártbíráskodásról lévén szó, valójában maga a párt hozta. Amint azt a Kahler–M. Kiss szerzőpáros megállapította, valamennyi magyarországi bíróság közvetlenül alá volt rendelve a megyei párttitkároknak, azok pedig a párt központi vezető testületeinek. Nekik pedig úgy tűnik, semmi sem volt elég. A Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. december 31-i PB-ülésén Biszku Béla panaszkodott, hogy „... az ellenforradalmi szervezkedés bűnöseinek felelősségre vonásánál, a politikai jellegű bűncselekményeknél sok az enyhe ítélet és viszonylag kevés a fizikai megsemmisítések száma”. Kádár János pedig arról, hogy „1600 fasisztát lehetett volna a másvilágra küldeni... nem tudtuk elérni az ellenforradalom fő vezetőinek, kezdeményezőinek nagyobb mérvű fizikai megsemmisítését. Nagy kár, hogy ezeket nem sikerült megsemmisíteni...” Az első részleges közkegyelem 1959-ben volt, amikor szigorú osztályszempontok alapján egy szűk elkövetői körnek megkegyelmeztek. Az 1963. március 21-én bejelentett általános amnesztia alapján 3480 fő szabadult. A forradalmárok egy jelentős csoportja – mintegy hatszáz fő – azonban továbbra is börtönben maradt. Ők csak a hetvenes évek során kerülhettek szabadlábra.

1956 forradalma és szabadságharca legújabb kori történelmünk legfényesebb lapjai közé tartozik. A pártállami rendszer összeomlása, a forradalom bitófára juttatott miniszterelnökének, Nagy Imrének és mártírtársainak ünnepélyes újratemetésén, 1989. június 16-án, mindenki számára nyilvánvalóvá vált. Amint népfelkeléssé, illetve forradalomná minősült át az, amit több mint harminc éven keresztül ellenforradalomnak és a „fasiszta csöcselék lincstobzódásának” hazudtak, illetve „sajnálatos eseményekké” tompítottak, abban a pillanatban köddé vált a Kádár-rendszer vérben fogant és a Vörös Hadsereg jelenlétével nyomatékosított legitimitása. Helyette – ahogy arra Orbán Viktor történelmi jelentőségűvé vált beszédében is utalt – „a forradalmat és annak miniszterelnökét nemrég még kórusban gyalázók váratlanul ráébredtek, hogy ők Nagy Imre reformpolitikájának folytatói”. Azóta 1956 forradalmát – a balliberális táborhoz tartozó történészek és véleményformáló értelmiségiek – a reformkommunisták „emberarcú szocializmusért” folytatott küzdelmeként szeretnék láttatni. Nagy Imre mártírhalálát pedig a szocialista eszme rehabilitációjaként fogják fel. Az így kisajátított és mindenekelőtt elferdített történelemfelfogást cáfolja a Kinek a forradalma? A szerzők a források és események alapos vizsgálata után úgy látják, hogy „a Magyar Dolgozók Pártja Kádár főtitkársága idején hamar arra az álláspontra jutott, hogy az események alakulása következtében a párt nem tehet mást, mint hogy megpróbál az események élére állni”. Ez magyarázza, hogy a vidéki felvonulások élén megjelentek a kommunisták, mint a változás bajnokai, miközben a megyei pártvezetők az arra alkalmas katonai vezetővel, rendőrrel, szovjet tiszttel (és ha volt még, ÁVH-s parancsnokkal) a megtorlás lehetőségeinek megteremtésén fáradoztak, s a különböző tanácsok soraiba választatták magukat. Hogy a magyar forradalom a szocializmus megreformálása érdekében fogott fegyvert, e manipuláció következtében került a köztudatba – bár sokan a forradalmat őszintén vállaló szocialisták közül is ezt vallották. A könyv nem a forradalom legendássá vált hőseinek kíván emléket állítani. Rendhagyó módon, inkább a másik félre, a szempontjaikra, tetteikre koncentrál. Ezért is ejtenek olyan kevés szót a forradalom céljairól, ideológiájáról. És azért is, mert az ötvenes évek totális ellenőrzést gyakorló pártállami diktatúrájában nem volt lehetőség arra, hogy a pártállammal nyíltan, vagy burkoltan szembehelyezkedő politikai vélemények artikulálódjanak.

A XX. kongresszus utáni „olvadás” fellazító hatásának köszönhetően is csak a rendszeren belüli változásokat kódolt formában kifejtő nézetek kaphattak nyilvánosságot. Ezért ismétlődött meg az a múlt század közepére jellemző helyzet, hogy politikai képviselet híján újra az írók és költők vállalták magukra a nemzeti akarat képviseletét, a forradalom előkészítését. A lázadásban és a harcban, illetve a fegyveres, majd passzív ellenállásban azonban azok a százezrek vettek részt, akik nem akarták többé eltérni sem az idegen megszállást, sem a pártállam diktatúráját. Nagy számban voltak köztük azok a munkásfiatalok is, akik akkor kerültek fel a városokba, amikor a falusi lakosságtól elvették földjeiket és bér munkássá parancsolták őket. A kényszerszülte urbanizációval járó kulturális sokk elbizonytalanító és elidegenítő hatását csak fokozta az a fajta ideológiai agymosás, mely a szocializmus sajátja volt. A magyar népre kényszerített idegen rendszer ugyanis nemcsak élet- és munkakörülményeiket változtatta meg drasztikusan, hanem olyan értékrendet és szokásokat is kötelezővé tett számukra, melyeket nem tudtak elfogadni. A nemzeti megalázottság, a hatalomnak való teljes kiszolgáltatottság és a csalódás együtt vezetett a forradalomhoz. A valláspótléknak szánt új hit, a szocializmus ideológiája Hruscsov titkos beszéde után megrendült és kiürült. Elvesztette vonzerejét, nem maradt helyette más – különösen igaz ez 1956 után –, mint a pragmatizmus, vagyis az erőviszonyokhoz való elvtelen alkalmazkodás.

A könyv erről az 1956-ról szól, az egyszerű emberek, vagy más szóval: a tömegek forradalmáról és a szovjet megszállókkal szembeni szabadságharcáról. Az alatt az alig két hét alatt, ami a forradalom rendelkezésére állt 1956 őszén, nem volt idő, hogy kiemelkedjenek igazi vezérei. Nem kristályosodott ki, milyen jövő mellett tette volna le a garast a magyar nép, ha maga dönthet sorsáról. Biztos azonban, hogy a politikai élet legkülönbözőbb irányzatait és felfogásait képviselő erők, 1989–90-hez hasonlóan, meg tudtak volna egyezni a szabad választások mielőbbi kiírásában. Kahler Frigyes és M. Kiss Sándor Kinek a forradalma? című könyve nagyon alapos, hatalmas forrásanyagra épülő, kitűnő munka. Aprólékos, a legkisebb részletre is odafigyelő gondossággal íródott. Állításait, következtetéseit a tényekből, eseményekből, az adatokból vezeti le és indokolja. A felhasznált anyag bősége és a sok-sok – terjedelmi okokból – csak érintőlegesen tárgyalt kérdés fontossága indokolná, hogy a szerzőpáros további munkáiban ezeket bővebben kifejtsse. Megfontolásra érdemesnek tartom, hogy az adatok és események bőséges felvonultatása miatt helyenként nehézkesé váló kötetnek egy olyan népszerűbb változata is elkészüljön, melyet minden diák, illetve érdeklődő haszonnal forgathatna.

(Kahler Frigyes–M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Erőszakszervezetek 1956-ban, A fordulat napja, Ismét sortüzek, A nagy per. Budapest, 1997. Püski–Kortárs)